

UNIVERZITET U BEOGRADU
GEOGRAFSKI FAKULTET

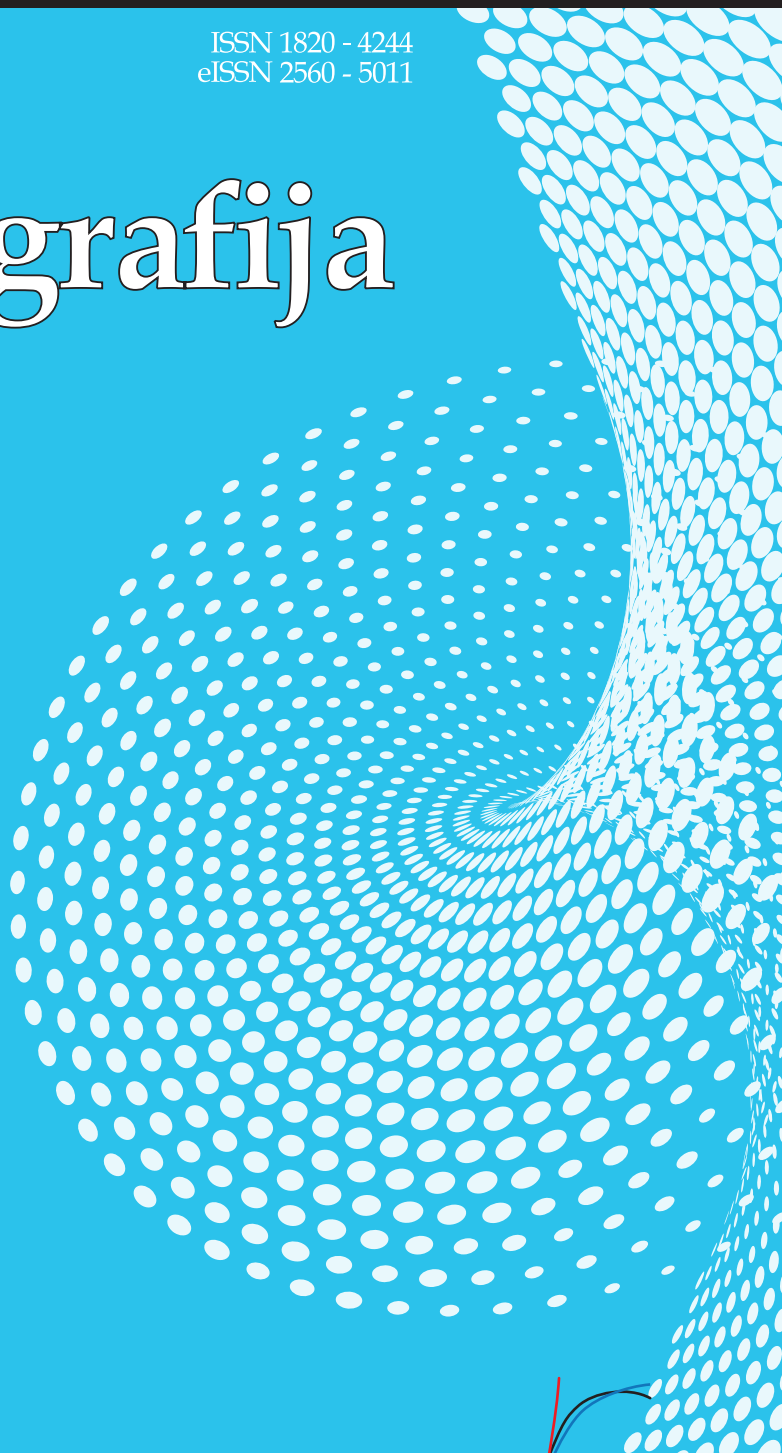

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF GEOGRAPHY

UDK 314

ISSN 1820 - 4244
eISSN 2560 - 5011

Demografija

Godina
Volume **XXI**

Beograd
Belgrade **2024**

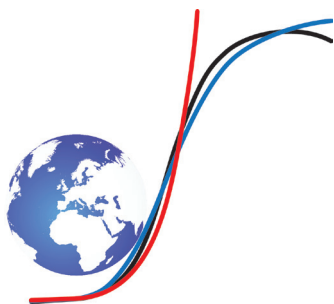

demografija.gef.bg.ac.rs

UDK 314

ISSN 1820-4244

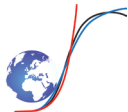
eISSN 2560-5011

Demografija

21 (2024)

<http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

IZDAVAČ

Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Petar VASIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

ČLANOVI UREDNIŠTVA

Danica ŠANTIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet – Univerzitet u Beogradu; Daniela ARSENOVIĆ, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet – Univerzitet u Novom Sadu; Dragica GATARIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet – Univerzitet u Beogradu; Draško MARINKOVIĆ, Katedra za društvenu geografiju i demografiju, Prirodno-matematički fakultet – Univerzitet u Banja Luci; Ivan MARINKOVIĆ, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd; Ivan ČIPIN, Katedra za demografiju, Ekonomski fakultet – Sveučilište u Zagrebu; Marija LJAKOSKA, Institut za geografiju, Prirodno-matematički fakultet – Univerzitet Sv. Kiril i Metodij, Skoplje; Milica SOLAREVIĆ, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet – Univerzitet u Novom Sadu; Sanja KLEMPIĆ BOGADI, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb; Vera GLIGORIJEVIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet – Univerzitet u Beogradu; Vladimir NIKITOVIĆ, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd

IZDAVAČKI SAVET

Goran PENEV, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd; Gordana VOJKOVIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet – Univerzitet u Beogradu; Mirjana BOBIĆ, Odeljenje za sociologiju, Filozofski fakultet – Univerzitet u Beogradu; Mirjana Devedžić, Odsek za demografiju, Geografski fakultet – Univerzitet u Beogradu; Mirko GRČIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet – Univerzitet u Beogradu

TEHNIČKI UREDNIK

Damjan BAKIĆ, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

TEHNIČKA PRIPREMA

Ivana INJAC, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

KARTOGRAFSKI UREDNIK

Jasmina JOVANOVIĆ, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Štampa:

Planeta print d.o.o. Beograd

Adresa:

Demografija

Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet
Studentski trg III/3, 11000 Bograd,
Republika Srbija

Tiraž:

200

Kontakt:

Tel: +381 (0)11 2637421

e-pošta: demography.editor@gef.bg.ac.rs

URL: <http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

Demografija izlazi jednom godišnje. Mišljenja autora ne odražavaju nužno gledište uredništva.

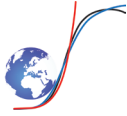
Objavljeni prilozi se indeksiraju u sledećim bazama:

- DOAJ (Directory of Open Access Journals, Lund)
- CEEOL (Central and Eastern European Online Library, Frankfurt am Main)
- SCIndeks (Srpski citatni indeks, Beograd)

Izdavanje časopisa *Demografija* finansijski je podržalo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Prilozi objavljeni u časopisu mogu se koristiti samo pod uslovima licence *Creative Commons Autorstvo – Nekomercijalno – Bez Prerade 4.0. međunarodna* (CC BY-NC-ND 4.0)

PUBLISHER

University of Belgrade - Faculty of Geography

EDITOR-IN-CHIEF

Petar VASIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade

EDITORIAL BOARD

Danica ŠANTIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography – University of Belgrade; Daniela ARSENOVIĆ, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Faculty of Science – University of Novi Sad; Dragica GATARIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography – University of Belgrade; Draško MARINKOVIĆ, Department of Social Geography and Demography, Faculty of Science – University of Banja Luka; Ivan MARINKOVIĆ, Center for Demographic Research, Institute of Social Sciences, Belgrade; Ivan ČIPIN, Department of Demography, Faculty of Economics – University of Zagreb; Marija LJAKOSKA, Institute of Geography, Faculty of Science – University of Sv. Cyril and Methodius, Skopje; Milica SOLAREVIĆ, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Faculty of Science – University of Novi Sad; Sanja KLEMPIĆ BOGADI, Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb; Vera GLIGORIJEVIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography – University of Belgrade; Vladimir NIKITOVIC, Center for Demographic Research, Institute of Social Sciences, Belgrade

ADVISORY BOARD

Goran PENEV, Center for Demographic Research, Institute of Social Sciences, Belgrade; Gordana VOJKOVIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography – University of Belgrade; Mirjana BOBIĆ, Department of Sociology, Faculty of Philosophy – University of Belgrade; Mirjana Devedžić, Department of Demography, Faculty of Geography – University of Belgrade; Mirko GRČIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography – University of Belgrade

TECHNICAL EDITOR

Damjan BAKIĆ, Faculty of Geography, University of Belgrade

LAYOUT AND DESIGN

Ivana INJAC, Faculty of Geography, University of Belgrade

CARTOGRAPHIC EDITOR

Jasmina JOVANOVIĆ, Faculty of Geography, University of Belgrade

Printed by:

Planeta print d.o.o. Beograd

Address:

Demografija
University of Belgrade – Faculty of Geography
Studentski trg III/3, 11000 Belgrade,
Republic of Serbia

Circulation:

200

Contact info:

Tel: +381 (0)11 2637421
e-mail: demography.editor@gef.bg.ac.rs

URL: <http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

Demografija is issued annually. The opinions of the authors do not necessarily reflect the viewpoint of the Editorial Board.

The journal is indexed in:

- DOAJ (Directory of Open Access Journals, Lund)
- CEEOL (Central and Eastern European Online Library, Frankfurt am Main)
- SCIndeks (Serbian Citation Index, Belgrade)

The Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia provides financial support for the printing of the journal.

The articles are licensed under a *Creative Commons Attribution - Non Commercial - No Derivatives 4.0 International* (CC BY-NC-ND 4.0).

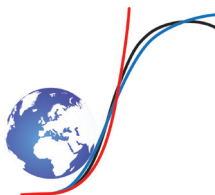
UNIVERZITET U BEOGRADU
GEOGRAFSKI FAKULTET

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF GEOGRAPHY

ISSN 1820-4244

eISSN 2560-5011

DEMOGRAFIJA

21 (2024)

BEOGRAD - BELGRADE
2024

SADRŽAJ

ČLANCI

- Marija ANĐELKOVIĆ*
Драгана ПАУНОВИЋ РАДУЛОВИЋ
1 СТАРАЧКА ДОМАЋИНСТВА У СРБИЈИ ОД ПОЧЕТКА 21. ВЕКА: (СОЦИО)ДЕМОГРАФСКА ПЕРСПЕКТИВА
- Danica ĐURKIN*
25 URBANA REALNOST SRBIJE NA POČETKU 21. VEKA – DEMOGRAFSKI ASPEKT
- Nikola JOČIĆ*
Aljoša BUDOVIĆ
53 *Ivan RATKAJ*
SOCIOEKONOMSKA STRATIFIKACIJA I URBANO STANOVANJE U POSTSOCIJALISTIČKOM BEOGRADU
- Teodora NIKOLIĆ*
79 IZVORI PODATAKA O UNUTRAŠNJIM MIGRACIJAMA U SRBIJI SA ASPEKTA PROSTORNOG PLANIRANJA
- Ivan MARINKOVIĆ*
95 MEĐUPOPISNE PROCENE U SRBIJI 2011-2022
Da li su neophodne?

DODACI

- 112 Beleške o autorima
- 115 Politika časopisa

CONTENTS

ARTICLES

- Marija ANĐELKOVIĆ,
Dragana PAUNOVIĆ RADULOVIĆ*
1 **ELDERLY HOUSEHOLDS IN SERBIA SINCE THE BEGINNING OF
THE 21ST CENTURY: A (SOCIO)DEMOGRAPHIC PERSPECTIVE**
- Danica ĐURKIN*
25 **THE URBAN REALITY OF SERBIA AT THE BEGINNING OF THE
21st CENTURY – DEMOGRAPHIC ASPECT**
- Nikola JOČIĆ
Aljoša BUDOVIĆ
Ivan RATKAJ*
53 **SOCIOECONOMIC STRATIFICATION AND URBAN HOUSING
IN THE POSTSOCIALIST BELGRADE**
- Teodora NIKOLIĆ*
79 **DATA SOURCES ON INTERNAL MIGRATION IN SERBIA FROM
THE ASPECT OF SPATIAL PLANNING**
- Ivan MARINKOVIĆ*
95 **INTERCENSAL POPULATION ESTIMATES IN SERBIA 2011-2022
Are they necessary?**
- ADDITIONAL INFORMATION**
- 112 **Notes on the Authors**
- 115 **Journal Policy**

Originalni naučni rad

Primljen: 31.05.2024.

Prihvaćen: 22.07.2024.

UDK: 314:911.375(497.11),20*

doi: 10.5937/demografija2421025D

URBANA REALNOST SRBIJE NA POČETKU 21. VEKA – DEMOGRAFSKI ASPEKT

Danica ĐURKIN

Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Studentski trg 3/3, 11000 Beograd

e-mail : danica.djurkin@gef.bg.ac.rs

Sažetak: Kako više od polovine svetske populacije živi u urbanim naseljima 21. vek naziva se vekom gradova. Međutim, u urbanizovanom svetu paralelno sa rastućom globalnom urbanom populacijom, već duže vreme u mnogim delovima sveta odvija se „tihi“ proces urbanog opadanja. Složene prostorno-demografske i socioekonomske promene tokom postsocijalističke tranzicije na prostoru Srbije bile su jedan od razloga koje su usmerile demografski razvoj urbanih naselja ka opadanju. Ukupan broj gradskog stanovništva Srbije na početku 21. veka neznatno je smanjen, a disproporcije između gradskih naselja shodno populacionoj veličini i kretanju broja stanovnika su se produbile, naglašavajući prethodno uspostavljenu urbanu polarizaciju. Kao rezultat toga, više od 80% gradskih naselja Srbije zahvaćeno je procesom urbanog opadanja. Rad sadrži analizu kretanja ukupne populacije u 167 gradskih naselja u Srbiji u periodu od 1961. do 2022. godine. Cilj rada predstavlja identifikaciju trendova populacione dinamike urbanog prostora Srbije, sa fokusom na fenomen urbanog opadanja u 21. veku.

Ključne reči: urbano opadanje, urbano stanovništvo, Srbija

Abstract: With more than half the world's population living in cities, the 21st century is known as the urban century. However, in an urbanized world that goes hand in hand with a growing world population, a “silent” process of urban shrinkage has occurred for some time. In the first decades after the Second World War, the decline of cities was initially limited to the old urbanized regions of the world. In the late 20th and early 21st century, it spread to developing countries and has become a global phenomenon. The Serbian urban population grew from the 1960s to the 1980s, and stagnating in the 1990s. Complex spatial-demographic and socio-economic changes during the post-socialist transition have determined the demographic development of urban settlements in Serbia towards shrinkage. At the beginning of the 21st century, the urban population in Serbia has slightly decreased and the disproportions in population development between urban settlements have deepened, reinforcing the previously existing urban polarization. In the last decade, a negative average annual rate of change in the urban population in Serbia was recorded. As a result, more than 80% of urban settlements in Serbia are affected by urban shrinkage. The paper analyses the development of the total population in 167 urban settlements in Serbia from 1961 to 2022. The paper aims to identify trends in population dynamics in Serbia, focusing on the phenomenon of urban shrinkage in the 21st century.

Key words: urban shrinkage, urban population, Serbia

UVOD

Razvoj urbanih areala i njihova transformacija odvija se usled spleta većeg broja elemenata geoprostora, od demografskih, ekonomskih, socijalnih, infrastrukturnih, funkcionalnih, ekoloških i dr. Kompleksno i sinhronizovano dejstvo navedenih elementa različito se reflektuje na urbane prostore, te dovodi do formiranja razlika u urbanoj dinamici, kao i do niza varijeteta gradova shodno pravcu, dinamici i intenzitetu njihovog razvoja.

U "eri gradova" paralelno sa porastom urbane populacije u velikom broju država na globalnom nivou, već duže vreme, odvija se „tihi“ proces urbanog opadanja. Dok su debate o definiciji gradova u opadanju i dalje u toku (Pallagst, 2009; Großmann et al., 2013), broj gradova uhvaćenih u spiralni vrtlog propadanja je u porastu već više decenija (Haase et al., 2016a; Bontje & Musterd, 2012). Prostorno-vremenska dinamika urbanog opadanja i širenje pojave gradova u opadanju na globalnom nivou, zapravo predstavlja relativno novo stanje u globalnoj urbanoj mreži, a gradovi u opadanju postaju nova urbana realnost (Martinez-Fernandez et al., 2012; Cunningham-Sabot et al., 2013; Haase et al., 2014; Martinez-Fernandez et al., 2016; Haase et al., 2017; Sun et al., 2024).

Tokom istorije gradovi koji opadaju, kako sa demografskog, tako i prostornog, ekonomskog, funkcionanog itd. aspekta, javljali su se samo u izuzetnim periodima, koji su nastupali najčešće kao posledica određenih neprilika (poput ratova, političkih promena, epidemija, prirodnih katastrofa i sl.). Međutim, savremene tendencije povećanje broja gradova u opadanju, širenje geografske rasprostranjenosti, kao i određeni obrasci pojave i intenziteta opadanja beleže se od druge polovine 20. veka (Oswalt & Rienits, 2006). Tokom prvih decenija nakon Drugog svetskog rata urbano opadanje je bilo najpre ograničeno na starourbanizovane regione sveta, da bi se krajem 20. i početkom 21. veka proširilo i na zemlje u razvoju (Oswalt & Rienits, 2006). Proces urbanog opadanja javio se u visokorazvijenim državama Zapada (Velika Britanija, Nemačka, SAD) (Beauregard, 2009; Bontje, 2004). Između 1950. i 2000. godine, više od 350 velikih evropskih gradova je, bar privremeno, zabeležilo značajano opadanje (Rienties, 2009). U ovom periodu najveći broj gradova u opadanju bio je zastupljen u razvijenim regionima, upravo na prostoru Evrope, Severne Amerike, Japana, Australije i Novog Zelanda (Martinez-Fernandez et al., 2012; Cox, 2014). U globalnom uporednom pregledu gradova sa više od 100.000 stanovnika UN-a, za period 1990-2000. godine, na relaciji sever-jug ustanovljeno je opadanje u 40% gradova u Severnoj Americi, Evropi, Japanu, Australiji i Novom Zelandu, nasuprot tome, na prostoru Latinske Amerike, Kariba, Afrike i Azije u opadanju je bilo 10% gradova (Un-Habitat, 2008). Najveći udeo gradova u opadanju između 1990. i 2000. godine bio je lociran u

razvijenim regionima (Severna Amerika, Evropa, Japan, Australija i Novi Zeland). Nakon 2000. godine pojava gradova u opadanju i njihov broj širi se i na ostale regione sveta, prednjačeći u Aziji, zatim Latinskoj Americi i Karibima, dok su na afričkom kontinentu znaci urbanog opadanja još uvek zanemarljivi (Cox, 2014). U kontekstu intenzivne urbanizacije, fenomen opadanja gradova je paradoksalan, međutim studija UN-a detektovala je 143 grada u opadanju u zemljama u razvoju. Vrlo malo njih (svega desetak) nalazi se u Africi, dok je najveći udeo u Aziji (čak 60% gradova u opadanju zemalja u razvoju), odnosno Latinskoj Americi i Karibima (npr. Seul, Busan, Jerevan, San Hose, Havana, Puebla, Montevideo, Buenos Aires itd.) (UN, 2022). Opadanje gradova na prostoru Azije zapaža se najviše u Kini i Indiji, čime su zahvaćeni populaciono mali i srednji gradovi, a objašnjava se ekonomskim uzrocima (He, 2014; Ganapati, 2014). Sa druge strane, u Latinskoj Americi gradska naselja, odnosno delovi gradskih područja, koji opadaju vezuju se za proces suburbanizacije (Audirac, 2014).

Na evropskom nivou do 1990-ih godina, ovaj fenomen bio je zastupljen gotovo isključivo na zapadu, ali se od tada težište i širenje pojave gradova u opadanju pomera ka istoku (Turok & Mykhnenko, 2008; Großmann et al., 2008) i obuhvata ostatak Evrope, uz ispoljavanje polarizovanih prostornih obrazaca pojave i različite dinamike opadanja. Padom socijalizma, u novonastalim specifičnim političkim, ekonomskim, demografskim i socijalnim prilikama prostori centralne, istočne i jugoistočne Evrope bivaju intenzivno i rapidno pogođeni urbanim opadanjem (Steinführer & Haase, 2007; Großmann et al., 2008; Bontje & Musterd, 2012; Rink et al., 2014; Haase et al., 2016a; Haase et al., 2016b; Strykiewicz & Jaroszevska, 2016; Szafranska et al., 2019). U 21. veku skoro polovina evropskih gradova, uključujući i pojedine glavne gradove, u kojima živi jedna trećina evropskog stanovništva bila je zahvaćena procesom opadanja (Wiechmann & Wolff, 2013). Promene se ne odvijaju istim intenzitetom, već su dinamika i stepen opadanja znatno intenzivniji i "dramatičniji" u gradovima centralne, istočne i jugoistočne Evrope (Mykhnenko & Turok, 2008). Naime, za razliku od zapadnoevropskih zemalja, ostali prostori evropskog kontinenta teže i sporije su se prilagođavali novonastalim uslovima tržišne ekonomije, te su se suočili sa brojnim urbanim problemima (npr. kolaps nekadašnjih nosilaca industrijske delatnosti, povećanje stope nezaposlenosti, neiskorišćenost stambenog prostora i urbanog zemljišta, infrastruktorno propadanje, siromaštvo i dr.). Uz već negativne stope prirodnog priraštaja, otvaranjem tržišta rada u zapadnoevropskim zemljama, intenzivirane su migracije mladog stanovništva mahom iz centrale, istočne i jugoistočne Evrope, što je dodatno pojačalo proces urbanog opadanja u ovim delovima (Steinführer & Haase, 2007; Rink et al., 2014). Stoga, polarizovani prostorni obrasci urbanog opadanja na evropskom nivou ogledaju se u usporavanju

dinamike urbanog opadanja, pretežno u državama zapadne Evrope gde je ono bilo privremeno, a pojedini gradovi bivaju „preporođeni“ odnosno beleže ponovni rast, sa jedne, dok sa druge strane, u bivšim socijalističkim zemljama dolazi do intenziviranja pojave i dinamike urbanog opadanja, a veliki broj gradova, uključujući i neke glavne (npr. Budimpešta, Bukurešt, Riga itd.) opada (Turok & Mykhnenko, 2007; Heider, 2019; Wolff et al., 2017). Polarizacijski procesi i regionalna diferenciranost urbanog opadanja uočava se i unutar država, a odlikuju se razlikama u koncentraciji stanovništva i ekonomskih aktivnosti u gradovima sa diverzifikovanom ekonomijom, sa jedne, i demografskim i ekonomskim propadanjem u perifernim i/ili monofunkcionalnim gradovima, sa druge strane (Rumpel & Slach, 2014; Heider, 2019).

Uzimajući u obzir prostorno-vremenske varijacije razvoja gradova na globalnom nivou može se ustanoviti da urbano opadanje nije novi, niti je fenomen usamljenih slučajeva, već sastavni deo višedecenijske transformacije urbanih sistema, oprečne urbanom rastu (Oswalt, 2005). Kako su novozahvaćeni gradovi locirani mahom u zemljama u razvoju, na početku novog milenijuma u naučnim krugovima koji tretiraju ovu problematiku, usvojeno je stanovništvo prema kome je urbano opadanje dobilo globalni oblik (Bontje & Musterd, 2012; Martinez-Fernandez et al., 2012; Cunningham-Sabot et al., 2013; Haase et al., 2014; Martinez-Fernandez et al., 2016; Haase et al., 2017 i dr.). Empirijske analize ukazale su na kompleksnost proučavanog fenomena, koji je produkt delovanja ekonomskih, demografskih, socioekonomskih, političkih i drugih promena na različitim teritorijalnim nivoima (Martinez-Fernandez et al., 2012). Budući da je pojava istovremeno globalno i lokalno uslovljena, pravac, dinamika i intenzitet opadanja gradova zavisi od strukturnih specifičnosti određenog prostora (Hoekveld, 2012; Haase et al., 2016a; Wolff, 2018).

Cilj rada predstavlja identifikacija trendova populacione dinamike urbanog prostora Srbije, sa fokusom na ispitivanje fenomena urbanog opadanja. Identifikovanjem razlika u višedecenijskim trajektorijama dinamike i intenzitetu kretanja urbane populacije biće omogućeno razumevanje demografske urbane realnosti Srbije 21. veka. U prvom delu rada predstavljeni su teorijski i metodološki okvir istraživanja. Težište rada odnosi se na sagledavanje glavnih demografskih trendova, odnosno trajektorija urbane populacije, potom i različitih tipova gradskih naselja u opadanju shodno intenzitetu pojave, što je predstavljeno kroz rezultate i diskusiju.

TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Urbani rast je tradicionalno predstavljao cilj urbanog razvoja u politikama planiranja i razvoja gradova visokorazvijenih zemlja, u kojima se kao jedino merilo uspeha smatrao porast gradske populacije, te se urbano opadanje ne percipira kao normalna ili tranziciona faza razvoja (Martinez-Fernandez et al., 2012). Isto tako i na prostoru Srbije, u vreme SFRJ, urbani razvoj ogledao se u centralizovanoj ekonomiji intenzivno usmerenoj na gradska naselja. U kontekstu urbanog razvoja, termin „razvoj“ se često koristi kao asocijacija na pozitivnu promenu, odnosno napredak (Fox & Goodfellow, 2016). Međutim, kako naglašava Beauregard (1993), urbani razvoj je kompleksan proces koji se sastoji iz dve međusobno zavisne komponente – urbanog rasta i urbanog opadanja, koje ne treba posmatrati dihotomno, već kao suprotno usmerene trajektorije razvoja. Shodno tome, u ekvilibrijumu urbanog razvoja ravnotežu urbanom rastu čini urbano opadanje, te se oni nalaze na suprotnim krajevima „linije“ razvoja (Martinez-Fernandez et al., 2012).

Široki teorijski okvir proučavanja urbanog opadanja proizilazi iz višedimenzionalne prirode fenomena, u kojoj smanjenje urbane populacije predstavlja samo jednu sferu. Shodno uzročno-posledičnom odnosu i dinamici ispoljavanja različitih aspekata fenomena, Wolf (2010) pravi razliku između „urbanog opadanja“ i „kompleksnog urbanog opadanja“. Pod kompleksnim urbanim opadanjem podrazumeva opadanje u više dimenzija (osim demografske, uključuje i ostale poput ekonomske, socijalne, infrastrukturne, funkcionalne, ekološke), što implicira ozbiljnu narušenost urbane održivosti. Bez obzira na pomenutu kompleksnost fenomena, u ovom radu usvojeni koncept urbanog opadanja tumači „gradove u opadanju“ kao urbana područja koja beleže opadanje urbane populacije, s obzirom da demografska promena utiče (in)direktno i na druge aspekte urbane transformacije.

Međutim, postavlja se pitanje da li svako smanjenje urbanog stanovništva istovremeno znači i kompleksno urbano opadanje? Neosporno je da demografske promene predstavljaju polazište prilikom definisanja i identifikacije gradova u opadanju (Oswalt, 2005; Turok & Mykhnenko, 2007; Rieniets, 2009; Martinez-Fernandez et al., 2012; Rink et al., 2014; Haase et al., 2016a i dr.), pa ipak pojedini autori ističu da nije svako opadanje populacije ujedno i urbano opadanje. U cilju jasnijeg rasvetljavanja potrebno je obuhvatiti čitav spektar „opadanja broja stanovnika“ - od dinamike, preko intenziteta, do vremenskog trajanja nastale pojave (Haase et al., 2017).

Sa tim na umu, proučavanjem urbanog opadanja na različitim empirijskim primerima, autori su izražavali svoj spektar tumačenja opadanja broja stanovnika u gradovima. Ova tumačenja išla su od nedovoljno preciznih, poput onog da opadanje mora biti značajno i dinamično (Oswalt, 2005;

Mykhnenko & Turok, 2008; Chen et al., 2021), do nešto određenijih koje su ograničile trajanje opadanja shodno vremenskom periodu proučavanja, na pet ili deset godina (Oswalt, 2005; Rieniets, 2009; Pallagst, 2009; Hattori et al., 2017), ali intezitet opadanja nije razmatran. Sa druge strane, pojedini autori (Musterd, 2013; Hollander, 2011 itd.) su pored vremenskog perioda delimično obuhvatili i stepen opadanja (npr. više od 3% ili više od 10% za 15, odnosno 10 godina). Sagledavanje prostorno-vremenske evolucije urbanog opadanja izvršeno je određivanjem kumulativnog niza godina tokom kojih je zabeleženo opadanje broja stanovnika. Na osnovu toga izdvojeni su gradovi sa postepenim opadanjem, stabilnim opadanjem i gradovi skloni opadanju (Song et al., 2023).

Shodno prihvaćenom stavu o promeni populacione veličine kao ključnom indikatoru opadanja, pri merenju se razlikuju dva metodološka postupka: binarni metod i metod praga. Binarni metod podrazumeva merenje apsolutnih promena ukupnog broja stanovnika, bez definisanja intenziteta promene, što onemogućava diferenciranje kratkoročnog i dugoročnog opadanja. Suprotno tome, metod praga, podrazumeva primenu unapred definisanog stepena opadanja ukupne populacije. Ovaj pristup uzima u obzir stepen opadanja čime se potvrđuje stanovište da nije svako smanjenje ujedno i urbano opadanje. Međutim, sve do uvođenja jedinstvene granične vrednosti za opadanje populacije primena ove metode je bila otežana (Oswalt & Rieniets, 2006; Schilling & Logan, 2008).

Potreba za ograničenjem, ujednačavanjem, odnosno težnja za kvantifikacijom, i jasnijim definisanjem odrednice “opadanje” ostvarena je kroz prihvatanje tumačenja urbanog opadanja na međunarodnom nivou od strane Međunarodne istraživačke mreže Shrinking Cities (SciRN). Prema SciRN-u ukoliko grad beleži negativnu prosečnu godišnju stopu u iznosu od -0,15% tokom posmatranog perioda (na evropskom nivou je to trajanje od pet godina), moguće mu je dati epitet “grad u opadanju” (Wiechmann & Wolf, 2013). Primenom ove definicije moguće je diferencirati složene trajektorije urbane populacije na trajektorije urbanog porasta, stagnacije i potencijalnog urbanog opadanja, sa jedne, i trajektoriju urbanog opadanja, sa druge, pri čemu se kao produkt formiraju gradovi u opadanju (Barreira et al., 2017). Na osnovu sagledavanja pojave urbanog opadanja u svakom gradu, kao i trajanja opadanja, moguće je razlikovati gradove koje odlikuje kontinuirano i višegodišnje opadanje, najčešće praćeno visokim stepenom urbanog opadanja, naspram gradova sa kratkoročnim ili srednjoročnim, sa nižim stepenom opadanja (Turok & Mykhnenko, 2007; Heider, 2019).

Svaki grad u opadanju ima posebne geografske specifičnosti, te se odlikuje svojstvenom dimenzijom, stepenom, trajanjem i obrascima opadanja. Kao posledica toga javljaju se međurazlike u trajektoriji urbanog opadanja na regionalnom i lokalnom nivou. Relativni nedostatak robusnih metoda za

merenje opadanja može “prikriti” individualne karakteristike gradova i dovesti do homogenizacije fenomena na drugim teritorijalnim nivoima (Song et al., 2023). Faktori koji su usloveli porast u jednim gradovima mogu istovremeno biti uzrok opadanja u nekim drugim, što dovodi to pojave međuregionalne i unutarregionalne diferencijacije (Martinez-Fernandez & Wu, 2009). Shodno navedenom, urbano opadanje zahteva regionalni pristup proučavanju (Haase et al., 2014).

Proučavanje urbanog opadanja primenom opšteprihvaćene definicije omogućava sagledavanje prostorno-vremenske evolucije, intenziteta i dinamike urbanog opadanja, što pruža osnovu za razumevanje budućih razvojnih mogućnosti gradova u opadanju uvažavajući lokalne specifičnosti fenomena viših teritorijalnih nivoa. Empirijska istraživanja na ovu temu veoma su zastupljena u naučnim krugovima (videti: Turok & Mykhnenko, 2007; Großmann et al., 2008; Wiechmann & Wolff, 2013; Haase et al., 2016a; Barreira et al., 2017; Heider, 2019 itd.), međutim za prostor Srbije su još uvek retka (npr. Djurkin et al., 2021; Živanović et al., 2021; Antonić, 2022; Djurkin et al., 2023; Miljanović et al., 2023), posebno tipologije gradova u opadanju, sagledavanje glavnih demografskih trendova, odnosno trajektorija urbane populacije, te determinisanje gradova u opadanju, može predstavljati svojevrsan doprinos ispitivanju fenomena na regionalnom i lokalnom nivou.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U radu je primenjen dvostepeni metod identifikacije gradova u opadanju i njihovih tipova shodno intenzitetu promene. Prvi metodološki korak predstavlja utvrđivanje glavnih demografskih trendova urbanog prostora Srbije sagledavanjem kretanja prosečnih godišnjih stopa promene urbanog stanovništva. Radi jasnijeg razumevanja glavnih demografskih trendova, odnosno trajektorija urbane populacije, smera promene, te transformacije iz populacionog urbanog rasta u urbano opadanje, sa prelaznim fazama, uzet je širi vremenski okvir od 1961. do 2022. godine. Podaci su izvedeni iz rezultata Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova Republike Srbije (RZS, 2024). U radu je korišćena administrativno-teritorijalna podela naselja na gradska i ostala koja je bila aktuelna u vreme sprovođenja poslednjeg popisa stanovništva 2022. godine, te je prostorni okvir istraživanja obuhvatio 167¹ gradskih naselja u Republici Srbiji. Radi uporedivosti dinamike urbanog opadanja, tokom vremenskog perioda istraživanja posmatran je isti broj

¹ Kako su predmet istraživanja gradska naselja, gradsko naselje Beograd, koje se u Regionalnom prostornom planu administrativnog područja grada Beograda naziva i užim gradskim područjem, obuhvata gradske opštine Stari grad, Vračar, Savski venac, Novi Beograd, Rakovica, Zvezdara, kao i delove gradskih opština Zemun, Čukarica, Voždovac i Palilula; dok gradsko naselje Niš obuhvata gradske opštine Medijana, Palilula, Pantelej i Crveni Krst.

gradskih naselja, iako u prethodnim međupopisnim periodima nije isti broj naselja imao taj status.

U prvom metodološkom koraku, ispitivanje demografskih trendova urbanog prostora izvršeno je primenom metode praga, koja podrazumeva korišćenje unapred definisanog intenziteta promene urbanog stanovništva. Shodno opšteprihvaćenom stavu o značaju dinamike promene broja stanovnika, kao i potrebe za što preciznijim definisanjem i „merenjem“ promene, na međunarodnom nivou, u okviru naučno-istraživačkog projekta „Cities Regrowing Smaller“, uveden je metod praga koji se primenjuje u empirijskim istraživanjima kao preporuka projekta. Tada je uspostavljena granična vrednost intenziteta promene ukupnog stanovništva od -0,15% prosečno godišnje² čijom primenom je moguće determinisati četiri trajektorije urbane populacije:

- urbani porast – sa pozitivnom prosečnom godišnjom stopom promene urbanog stanovništva višom od 0,15% ($r \geq 0,15\%$);
- urbana stagnacija - sa pozitivnom prosečnom godišnjom stopom promene urbanog stanovništva između 0 i 0,15% ($r = 0$ do $0,14\%$);
- potencijalno urbano opadanje – sa negativnom prosečnom godišnjom stopom promene urbanog stanovništva između 0 i -0,15% ($r = -0,1$ do $-0,15\%$);
- urbano opadanje - sa negativnom prosečnom godišnjom stopom promene urbanog stanovništva nižom od -0,15% ($r \leq -0,16\%$).

Težište rada predstavlja istraživanje trajektorije urbanog opadanja u 21. veku. Stoga je drugi metodološki korak baziran na ispitivanju razlika u intenzitetu urbanog opadanja sa demografskog aspekta, drugim rečima, intenziteta smanjenja urbane populacije. U Srbiji prosečna vrednost godišnje stope promene urbanog stanovništva za gradove u opadanju iznosi -1,3%. Takođe se uočava da se vreme ulaska u fazu opadanja razlikuje između gradskih naselja (od malobrojnih koji opadaju od 1960-ih, odnosno 1970-ih i 1980-ih, preko onih u opadanju od 1990-ih, do gradova koji su u fazu opadanja ušli na početku 21. veka). Utvrđena prosečna vrednost i period početka opadanja uzete su kao reper za diferencijaciju gradova u opadanju na prostoru Srbije shodno intenzitetu demografskog opadanja na:

- blago urbano opadanje (vrednost prosečne godišnje stope promene urbanog stanovništva od -0,15% do -1,0%);
- umereno urbano opadanje (vrednost prosečne godišnje stope promene urbanog stanovništva od -1,01% do -2,0%);

² Granična vrednost za definisanje gradova u opadanju sa demografskog aspekta, kao preporuka projekta „Cities Regrowing Smaller“ zarad komparativne analize na različitim teritorijalnim nivoima primenjena je i na prostor Srbije.

- snažno urbano opadanje (vrednost prosečne godišnje stope promene urbanog stanovništva niže od -2,01%).

REZULTATI I DISKUSIJA

Prva gradska naselja zahvaćena opadanjem³ sa demografskog aspekta na prostoru Srbije pojavila su se nakon Drugog svetskog rata. Veoma retki i regionalno ograničeni na usko područje Vojvodine i periferna gradska naselja Beograda, već u narednom međupopisnom periodu (1953-1961), u skladu sa pozitivnim smerom demografskog kretanja ukupnog gradskog stanovništva Srbije, prešli su u trajektoriju porasta broja stanovnika. Nakon Drugog svetskog rata nastupila je nova era u razvoju gradova, kada se usled urbanizacije, industrijalizacije, poboljšanja saobraćajne povezanosti, deagrarijacije, politike napuštanja ruralnih naselja i dr. intenziviraju migracioni tokovi na relaciji selo-grad. Najizraženiji populacioni rast gradskih naselja bio je tokom 1960-ih, kada, pored velikih, zapažen rast ukupnog stanovništva beleže i mali i srednji gradovi.

U periodu 1960-ih godina prošlog veka gradovi u opadanju na prostoru Srbije bili su retka pojava. Premda ih je u tom periodu bila nekolicina (7,2%), broj stanovnika u njima je decenijama postepeno opadao, što je rezultovalo njihovim visokim stepenom urbanog opadanja, te danas predstavljaju populaciono najmanja gradska naselja (npr. Jaša Tomić, Bogovina, Aleksinački Rudnik, Kuršumlijska Banja, itd.).

U skladu sa opštim trendom rasta urbanog stanovništva Srbije u periodu 1961-1981, broj gradskih naselja koje je odlikovao urbani porast bio je dominantan, pristutan u čak 85% gradskih naselja. Međutim, sa periodom stagnacije urbane populacije, sve je više gradskih naselja u kojima se smanjuje broj stanovnika, a “tragovi” urbanog opadanja postaju sve vidljiviji (1981-1991 – 21,6% gradskih naselja beleži urbano opadanje).

Društveno-ekonomske promene tokom 1990-ih godina, praćene političkom krizom i ratnim dešavanjima, imale su svojevrsan uticaj na demografske trendove, te su odredile dalji tok trajektorija urbane populacije. Kao rezultat navedenih transformacija broj gradova u opadanju, kao i gradova sa potencijalnim opadanjem, se sve intenzivnije uvećava (gradovi u opadanju - 1991-2002 – 37,1%; potencijalni gradovi u opadanju - 1991-2002 – 6% gradskih naselja). Konzistentnost pojave gradova u opadanju, potom i kontinuirana evolucija vezuje se za period 1990-ih godina prošlog veka. Glavno obeležje evolucije urbanih trajektorija na prostoru Srbije tokom 20. veka jeste izražena prostorno-demografska polarizacija, koja je za posledicu imala diferenciranje zona demografske koncentracije u arealima

³ Shodno terminu “shrinking cities”, prihvaćenom u naučno-stručnim krugovima na međunarodnom nivou, u daljem tekstu korišćice se termin „gradovi u opadanju“.

glavnih razvojnih osovina, sa jedne, i zona urbane depopulacije sa pratećim negativnim efektima demografskog razvoja, sa druge strane, stvarajući jaz između gradskih naselja.

Na početku novog milenijuma trajektorija urbane populacije u Srbiji dobija novu dimenziju. Uprkos blagom porastu ukupnog gradskog stanovništva (2002-2011 - stopa prosečnog godišnjeg porasta 0,10%), nastali jaz u uslovima tranzicije, između populaciono većih i manjih urbanih naselja, odnosno tzv. "gradova pobednika" i "gubitnika", postaje sve izraženiji. Gradovi u opadanju, čiji broj raste na 63,9% ukupnog broja gradskih naselja (2002-2011) postaju sveprisutni, nezaobilazeći ni jedan deo države. Sa druge strane, svega 22,9% gradskih naselja i dalje se odlikovao trajektorijom porasta urbane populacije.

Neumoljivi negativni demografski procesi kulminirali su u poslednjoj deceniji, kada je zabeležena negativna stopa prosečnog godišnjeg porasta na nivou čitave urbane populacije (2011-2022 - stopa prosečnog godišnjeg porasta -0,34%). Kao rezultat toga, čak 143 (86,2%) gradskih naselja Srbije biva zahvaćeno negativnim demografskim trendom, čime urbano opadanje dobija najintenzivniji prostorno-vremenski odjek. Trajektorija urbanog porasta populacije poprima izloveni karakter i isključivo biva usmerena ka najznačajnijim razvojnim centrima u državi, Beogradu i Novim Sadu, gradskim naseljima u njihovom neposrednom gravitacionom pojasu, kao i pojedinim gradskim naseljima u jugozapadnom delu Srbije sa pretežno muslimanskim stanovništvom (slika 1).

Tabela 1. Procenat gradskih naselja prema trajektoriji urbane populacije⁴

	1961-1971	1971-1981	1981-1991	1991-2002	2002-2011	2011-2022 ⁵
Urbani porast	89,8	85,0	68,2	47,9	22,9	9,6
Urbana stagnacija	0,6	3,0	6,6	9,0	3,6	1,8
Potencijalno urbano opadanje	2,4	3,0	3,6	6,0	9,6	2,4
Urbano opadanje	7,2	9,0	21,6	37,1	63,9	86,2

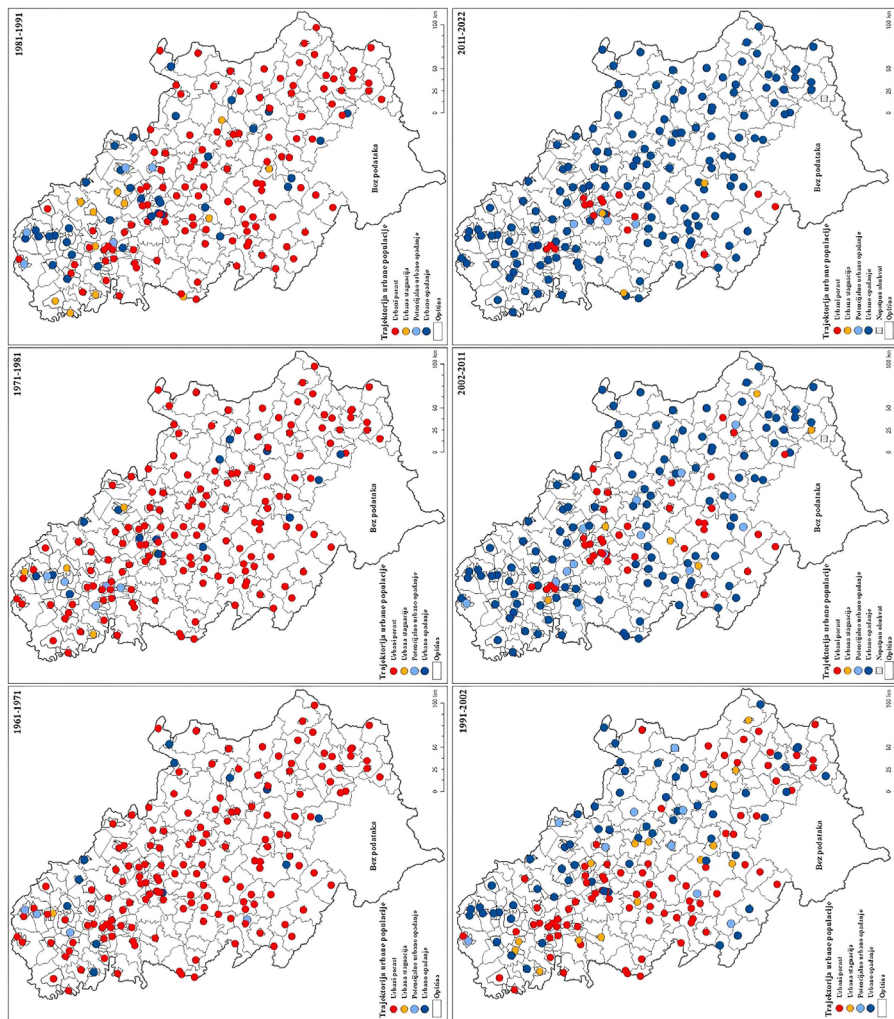
Izvor: RZS, 2024

Evolucija urbanih trajektorija tokom proučavanog perioda (1961-2022) ukazuje na dva polarizacijska pravca. Sa jedne je trend smanjenja broja i udela gradskih naselja sa trajektorijom urbanog porasta uz istovremeno

⁴ Predmet analize predstavljaju naselja koja su po aktuelnoj administrativno-teritorijalnoj podeli u Popisu 2022. godine imala status gradskog. Podela je primenjena na sve međupopisne periode radi uporedivosti.

⁵ Analizom nije obuhvaćeno gradsko naselje Bujanovac u periodima 2002-2011. i 2011-2022. zbog smanjenog obuhvata popisa 2011. usled bojkota od strane većine pripadnika albanske nacionalne zajednice.

desetostruko povećanje udela gradskih naselja sa trajektorijom opadanja. Sa druge strane, broj gradskih naselja sa trajektorijom urbane stagnacije, odnosno potencijalnog urbanog opadanja, ostao je gotovo identičan. Premda u ovim kategorijama tokom posmatranih međupopisnih perioda nisu uvek bili isti gradovi, njihova zajednička odlika je da su gotovo svi tokom perioda 2011-2022. godine ušli u trajektoriju opadanja, nijedan od njih nije zabeležio urbani porast. Izuzetak predstavlja Stara Pazova, koja beleži trajektoriju potencijalnog opadanja poslednje dve decenije. Sa druge strane, gradska naselja Loznica, Lajkovac, Ostružnica, Pećani i Ribnica, u nekom od prethodnih perioda beležili su kratkoročnu trajektoriju opadanja, stoga se može reći da su se na neki način „oporavili“ ušavši u fazu stagnacije odnosno potencijalnog opadanja. Ovako izražene razlike potvrđuju navedenu prostorno-demografsku polarizaciju mreže urbanih centara u Srbiji. Pored toga, evolutivni obrazac gradova u opadanju na početku 21. veka, a posebno u poslednjem međupopisnom periodu, pokazuju da je današnjem opadanju prethodio period potencijalnog opadanja, ređe stagnacije. Stoga, iako procentualno gledano, mali broj gradskih naselja pripada trajektoriji potencijalnog opadanja (2,4%), njihov značaj je mnogo veći, a ogleda se u usmeravanju budućih trajektorija, kao i ukazivanju na ona koji bi mogli biti skloni opadanju.

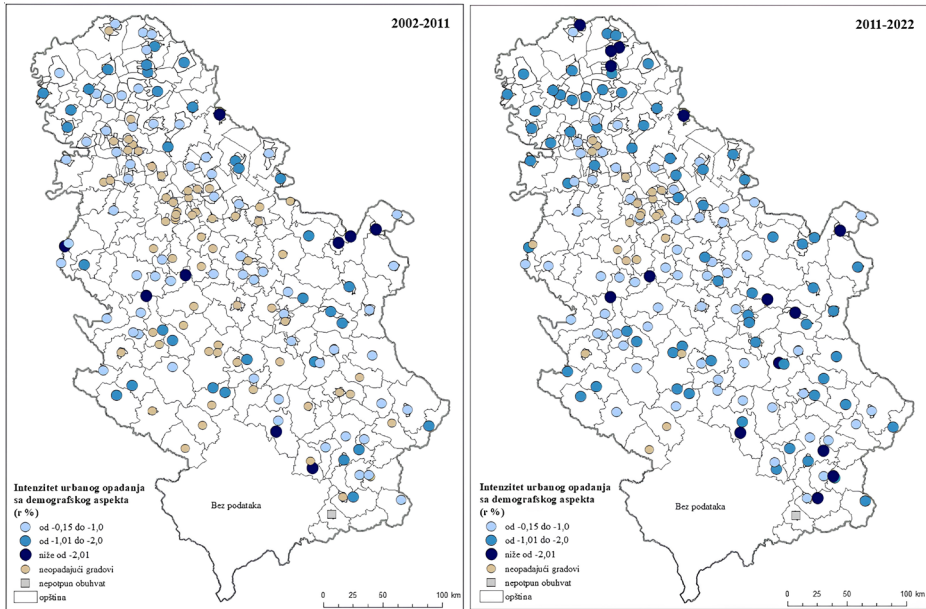
Slika 1. Trajektorije urbane populacije u Srbiji 1961-2022

Iako se mogu uočiti značajne zajedničke prostorno-vremenske tendencije pojave urbanog opadanja, širenje i intenziviranje se ne odvija u svim oblastima na isti način, niti istom dinamikom. Vremenska komponenta evolucije ovog fenomena od 1960-ih ukazuje na izraženu prostornu polarizaciju, pod kojom se podrazumeva sve veća koncentracija stanovništva na manjem prostoru i u najvećim gradovima, nasuprot dekoncentraciji stanovništva u zonama urbane depopulacije i manjim gradskim naseljima. Regionalna diferenciranost pojave urbanog opadanja

u skladu je sa već ustanovljenim naglašenim regionalnim disproportcijama demografskih resursa na prostoru Srbije (Vojković i dr., 2018).

Proces urbanog opadanja u Vojvodini počeo je ranije, a prvi urbana naselja koja beleže kontinuirano smanjenje ukupnog broja stanovnika javljaju se 1970-ih i 1980-ih godina prošlog veka, pri čemu većina njih pripada grupi populaciono manjih gradskih naselja (Bač, Žitište, Novi Bečej, Alibunar, Mol, Senta i dr.). Sa druge strane, gradovi u centralnoj Srbiji, sa izuzetkom malih banjskih i rudarskih naselja, opadaju tek od 1990-ih. Dinamika i intenzitet procesa tokom vremena takođe pokazuje izražene regionalne razlike. Dok su vojvođanski gradovi opadali umerenijim tempom, gradovi na prostoru centralne Srbije uglavnom su naglo ušli u regresivnu fazu, koja se značajno intenzivirala od 1990-ih godina, posebno u zapadnim i jugoistočnim delovima zemlje, u značajnoj meri kao posledica ekonomskog sunovrata velikog broja monofunkcionalnih centara (npr. Priboj, Nova Varoš, Majdanpek itd.).

U periodu od 1990-2010. godine, jedan od pet evropskih gradova suočavao se sa opadanjem stanovništva intenzivnijim od -0,15% na godišnjem nivou. Premda je urbani rast i dalje dominantna trajektorija u zapadnoj Evropi, gradovi u opadanju beleže se i tamo. Sa druge strane, trajektorija urbanog opadanja postala je glavno obeležje gradova centralne, istočne i jugoistočne Evrope, od kolapsa socijalističkog sistema pa sve do današnjih dana. Dinamika opadanja gradova u državama poput Letonije, Estonije, Litvanije, Rumunije i sl. rapidno se intenzivirala u meri da svaki drugi grad opada (Wolff et al., 2017). U poređenju sa evropskim trajektorijama urbane populacije, kao i evolucijom gradova u opadanju, pre svega u državama centralne, istočne i jugoistočne Evrope, Srbija „prati“ ovaj vremenski obrazac pojave i širenja gradova u opadanju. Na prostoru Srbije na prelazu iz 20. u 21. vek, od ukupno 167 gradskih naselja, broj gradova u opadanju je dupliran (2002 – 62; 2022 – 143), dok je ukupna urbana populacija smanjena za 2,3%, što je rezultat sintenznog delovanja prirodne i migracione komponente (2002 – 4.218.479; 2022 – 4.120.782). S obzirom da je broj gradova u opadanju 1990-ih iznosio svega 36, evidentna je dinamika intenziviranja njihove pojave pri čemu Srbija praktično predstavlja jednu od država koje su sinonim fenomena urbanog opadanja, koje postaje urbana realnost 21-og veka.

Slika 2. Intenzitet urbanog opadanja sa demografskog aspekta u Srbiji na početku 21. veka

U periodu postsocijalističke tranzicije dinamična prostorno-demografska transformacija urbanih areala različito se odrazila na urbani prostor Srbije, a na navedene promene gradovi su različito reagovali. Sagledavanjem glavnih demografskih trendova urbanog prostora Srbije praćenjem kretanja prosečnih godišnjih stopa promene urbanog stanovništva moguće je izdvojiti četiri trajektorije urbane populacije. Primenom metodološke propozicije za definisanje gradova u opadanju (prosečna godišnja stopa promene urbanog stanovništva $r \leq -0,16\%$), sa jedne strane determinisani su gradovi koje odlikuju pozitivne trajektorije urbane populacije (trajektorija urbanog porasta, stagnacije i potencijalnog opadanja), dok su sa druge izdvojeni gradovi u opadanju.

Gradovi koji su zabeležili pozitivnu trajektoriju urbane populacije ($r \geq -0,15\%$) prilikom analize objedinjeni su kao kategorija “**neopadajući gradovi**”. Ova kategorija u periodu 2002-2011. godine obuhvatala je 60 urbanih naselja (36,1% ukupnog broja gradskih naselja), dok se intenziviranjem procesa urbanog opadanja njihov broj u period 2011-2022. smanjio skoro tri puta (13,9% gradskih naselja).

Neopadajući gradovi 2002-2011. godine obuhvatali su Beograd, Novi Sad sa manjim gradskim naseljima koja čine njihovu gravitacionu zonu (npr. Lazarevac, Obrenovac, Sopot, Ub, Sremska Kamenica itd.) i veće

regionalne centre (Kragujevac, Niš, Novi Pazar, Čačak, Kraljevo, Kruševac, Smederevo, Požarevac, Jagodina itd.). Pored opadanja broja gradskih naselja u porastu (2011-2022. ovoj grupi pripalo je svega 16), i gradovi koji su bili sa potencijalnim opadanjem ušli su u kategoriju gradova u opadanju danas. Naime, od čak 16 gradova u trajektoriji potencijalnog opadanja u periodu 2002-2011. (npr. Subotica, Pančevo, Indija, Stara Pazova, Arandjelovac, Paraćin, Požega itd.), svi osim Stare Pazove prešli su u fazu urbanog opadanja. Sa izuzetkom Beograda, Novog Sada i gradskih naselja u njihovom bližem okruženju, Novog Pazara i Tutina, ostali regionalni centri takođe su ušli u negativnu trajektoriju populacione dinamike. Ovim se, ne samo naglašava urbana prostorno-demografska polarizacija, već i urbano opadanje koje predstavlja odraz urbane današnjice.

Gradove koje karakteriše opadanje ukupnog broja stanovnika ($r \leq -0,16\%$) u periodu 2011-2022. godine čini 143 urbana naselja (86,2% ukupnog broja gradova), koja su prepoznata kao **gradovi u opadanju**. U odnosu na prethodni međupisni period (2002-2011) njihov broj je uvećan (106 gradskih naselja, 63,9%).

Od sredine dvadesetog veka dinamika kretanja urbanog stanovništva pokazuje izražene regionalne razlike, te su uz društveno-ekonomske, regionalni faktori važni u tumačenju neujednačenosti pojave i intenziteta urbanog opadanja. Kao posledica mnogobrojnih faktora, u literaturi i empirijskim istraživanjima najčešće se ističu udaljenost od nacionalne prestonice i regionalnih centara razvoja, saobraćajnih koridora i blizina državne granice, stepen nediverzifikovanosti ekonomije, prilagođenost i otpornost gradova na promene ekonomskih uslova, uloga u mreži urbanih centara, populaciona veličina grada itd., uočena je razlika u dinamici i intenzitetu urbanog opadanja. Srednja vrednost prosečne godišnje stope promene urbanog stanovništva za kategoriju gradova u opadanju iznosi -1,3%. Shodno dinamici registrovanih promena, i izdvojenoj srednjoj vrednosti, moguće je napraviti distinkciju gradova sa blagim, umerenim, odnosno snažnim urbanim opadanjem (slika 2).

Blago urbano opadanje (vrednost prosečne godišnje stope promene urbanog stanovništva od -0,15% do -1%), 2011-2022. godine zabeleženo je u 61 gradskom naselju. Premda se njihov ukupan broj tokom posmatranog perioda (2002-2022) ne menja, gradovi koji čine ovu grupu su različiti.

Na početku 21. veka blago opadanje mahom je bilo prisutno u opštinskim i manjim regionalnim centrima (npr. Vršac, Zrenjanin, Zaječar, Valjevo, Užice, Priboj, Leskovac, Pirot). U to vreme, mnogi vodeći regionalni, funkcionalni i ekonomski centri beležili su porast, odnosno stagnaciju (Kragujevac, Niš, Smederevo, Jagodina, Čačak, Kruševac, Požarevac, Vranje itd.), ređe i potencijalno opadanje (Pančevo, Indija, Subotica itd.).

Glavna odlika druge decenije 21. veka jeste izrazito prostorno širenje pojave gradova u opadanju, koje je upravo bilo usmereno ka prethodno pomenutim gradskim naseljima, koja su ujedno poslednja ušla u negativnu fazu populacionog razvoja, te ih odlikuje najkraći period urbanog opadanja.

Promene u prostornom obuhvatu i intenzitetu opadanja moguće je tumačiti u odnosu na ustanovljene faktore urbanog opadanja. Kod gradova sa blagim urbanim opadanjem uočava se značaj njihovog položaja odnosno udaljenost od saobraćajnih koridora (Antonić, 2022), funkcionalnog kapaciteta, hijerarhije u mreži urbanih centara Srbije (Miljanović et al., 2023), kao i populacione veličina grada (Živanović et al., 2021; Djurkin et al., 2021). Uticaj saobraćajnog koridora ima dvostruke efekte. Dok se određeni gradovi odlikuju stabilnim opadanjem, u oba međupopisna perioda (2002-2011, 2011-2022) prema stopi prosečne godišnje promene u iznosu od -0,15% do -1% (npr. Sremska Mitrovica, Ruma, Leskovac, Pirot, Vladičin Han i sl.), pojedini (npr. Vrbas, Srbobran, Šid, Paraćin, Čuprija, Aleksinac, Bela Palanka, Dimitrovgrad itd.) su iskusili viši stepen opadanja (od -1% do -2%).

Funkcionalni značaj u mreži urbanih centara Srbije i populaciona veličina dolaze do izražaja u slučajevima najvećih gradskih naselja. Naime, Niš, Kragujevac, Smederevo, Pančevo, Valjevo, Čačak, Kruševac, Užice itd. zbeležili su niže vrednosti urbanog opadanja u odnosu na manje gradske centre. Pomenuta gradska naselja u proces urbanog opadanja ušla su nakon 2011. godine, što ukazuje na promenu okolnosti u trajektoriji urbane populacije i naglašava prostorno-demografsku neuravnoteženost urbanog stanovništva, koje se sve intenzivnije koncentriše u „urbanim ostrvima rasta“ najznačajnijim demografskim, ekonomskim, funkcionalnim itd. centrima u državi, Beogradu i Novim Sadu, gradskim naseljima u njihovom neposrednom gravitacionom pojasu, kao i pojedinim gradskim naseljima u jugozapadnom delu Srbije, dok se ostala urbana naselja prazne.

Umereno urbano opadanje (vrednost prosečne godišnje stope promene urbanog stanovništva od -1% do -2%) u periodu 2011-2022. godine karakterisalo je 67 gradskih naselja. S obzirom da je broj gradova sa umerenim opadanjem dupliran, evidentno je intenziviranje procesa.

Glavna odlika gradova umerenog opadanja jeste intenziviranje smanjenja populacije, koje je u većini gradskih naselja ove grupe počelo nakon 1990-ih godina, te se stepen demografskog opadanja do danas produbio. Teritorijalna distribucija ukazuje na disperznost gradova ove grupe mahom na prostoru Vojvodine, i u perifernim delovima centralne Srbije. Shodno razvojnim tendencijama i teritorijalnom razmeštaju odlikuje ih veća heterogenost, koja se najjednostavnije može objasniti tumačenjem dva prostorno-ekonomska faktora – blizina državnoj granici (Antonić, 2022) i nediverzifikovanost ekonomije (Djurkin et al., 2021).

Analiza ukazuje da se intenzitet urbanog opadanja smanjuje sa udaljavanjem od državne granice. Stoga su pogranični gradovi poput Kikinde, Vršca, Sombora, Apatina, Šida, Priboja, Prijepolja, Bosilegrada, Dimitrovgrada, Knjaževca, Zaječara, Negotina i dr. u periodu 2011-2022. zabeležili umeren intenzitet opadanja. Od navedenih gradova, svega nekoliko (npr. Apatin, Kikinda, Dimitrovgrad) je i u prethodnom periodu (2002-2011) imao takođe umereni intenzitet opadanja, dok je kod svih ostalih evidentno jačanje procesa.

Pored ovog, i ekonomska orijentacija, odnosno stepen diverzifikacije i fleksibilnost prilagođavanja ekonomskim promenama, ima uticaja na stepen urbanog opadanja. Navedeno se dovodi u vezu sa većim brojem monofunkcionalnih gradova, čiji je demografski razvoj i „opstanak“ bio povezan sa opstankom nekada velikih industrijskih centara, čije je zatvaranje ili neadekvatno restruktuiranje dovelo do intenziviranja urbanog opadanja (npr. Prijepolje, Nova Varoš, Bor, Priboj, Majdanpek itd.), što su pokazala neka od prethodnih istraživanja koja su, pored demografske, sagledala i ekonomsku komponentu urbanog opadanja, merenu promenama ukupnog broja zaposlenih, zaposlenih u sekundarnom sektoru delatnosti i tercijarnom i kvartarnom sektoru delatnosti (Djurkin et al., 2021).

Snažno urbano opadanje (vrednost prosečne godišnje stope promene urbanog stanovništva niža od -2%), 2011-2022. godine odlikovalo je 15 gradskih naselja. U odnosu na prethodni period, uz povećanje obima (2002-2011. – devet gradskih naselja), uvećao se i intenzitet opadanja. Pored toga, vremensko trajanje opadaja najduže je u ovoj grupi naselja (kontinuirano opadanje populacije od 1960-ih - Jaša Tomić, Bogovina, Kuršumlijska Banja, Aleksinački Rudnik, od 1970-ih – Mol, Senta, Alibunar, Jošanička Banja, od 1980-ih – Čoka, Divčibare, Brza Palanka i dr.), pa mnoga imaju karakter ozbiljnog propadanja (u poslednjem međupopisnom periodu vrednosti prosečne godišnje stope promene urbanog stanovništva kreću se i do -3,3% u naselju Palić, -4,4% u gradskom naselju Divčibare i -5,5% u Kuršumlijskoj Banji).

Kod gradova sa snažnim opadanjem uočava se uticaj demografskih i funkcionalnih odlika naselja kao faktora urbanog opadanja (Djurkin et al., 2021). Zajednička odrednica ogleda se u maloj populacionoj veličini i specifičnom funkcionalnom karakteru. Pored izrazito male populacione veličine (npr. Divčibare, Kuršumlijska Banja itd.), odlikuje ih izražena banjska, odnosno turistička funkcija (Palić, Vranjska Banja, Kuršumlijska Banja, Divčibare itd.), rudarska funkcija (Aleksinački Rudnik, Resavica, Bogovina), pa čak i odsustvo funkcionalne usmerenosti (npr. Jaša Tomić, Ada, Senta, Čoka, Grdelica i dr.).

Treba imati u vidu i da se većina naselja ove grupe sa depopulacijom suočava od 1960-ih i 1970-ih godina prošlog veka, koje je posledica višedecenijskog iseljavanja stanovništva. Kao posledica intenzivne emigracije, danas ona opadaju usled negativnog prirodnog priraštaja kao posledica narušene starosne strukture stanovništva. Stoga, danas oni predstavljaju ne samo primere drastičnog, već i dugogodišnjeg i kontinuiranog urbanog opadanja.

Urbano opadanje sa demografskog aspekta (odnosno opadanje broja stanovnika) rezultat je delovanja prirodne, odnosno migracione, komponente kretanja populacije, koje su posledica određenih istorijskih prilika i društveno-geografskih uslova. Negativan prirodni priraštaj od početka posmatranog perioda predstavlja značajan faktor urbanog opadanja, posebno na prostoru Vojvodine, gde znatan broj gradova beleži negativne vrednosti prirodnog priraštaja još od perioda 1970-ih. Međutim, kako se demografsko opadanje najčešće odvijalo uporedo sa ekonomskim promenama, u periodu od 1990-ih i kasnijim tranzicionim periodima, u većem delu države, migraciona komponenta imala je ključnu ulogu u usmeravanju kretanja urbanog stanovništva. Izuzetak predstavljaju gradovi na prostoru istočne Srbije, gde je migraciona komponenta bila značajan faktor opadanja i u periodu do 1990-ih. Socijalistički period obeležio je relativno stabilan društveno-ekonomski razvoj urbanih sredina. Ekonomska ekspanzija bila je usko povezana sa favorizovanom industrijalizacijom, te je sve do 1990-ih godina prošlog veka stopa zaposlenosti u gradovima stalno rasla, što je dovelo do demografskog razvoja u gradovima usled migracije iz ruralnih područja. Kao što je prethodno ustanovljeno, gradovi u opadanju do tog perioda bili su malobrojni i obuhvatali su nekoliko rudarskih, banjskih i manjih gradskih naselja. Društveno-ekonomske promene tokom 1990-ih godina, praćene političkom krizom i ratnim dešavanjima izazvale su niz negativnih promena. Priliv izbeglica usmerenih ka Vojvodini (naročito ka Bačkoj i Sremu), kao i doseljavanje interno raseljenih lica sa Kosova i Metohije u gradovima centralne Srbije, privremeno je usporio porast broja gradova u opadanju na ovim prostorima. Sa druge strane, ekonomski monofunkcionalna gradska naselja, pre svega veliki rudarski i centri tradicionalnih industrija, koji su zapošljavali većinu radno aktivnog stanovništva bili su značajno pogođeni negativnim efektima tranzicije. Nagli i drastičan pad stope zaposlenosti usled kolapsa industrijskih preduzeća, zatvaranja fabrika i neuspele privatizacije povećao je ekonomsku migraciju, pa se kao rezultat iseljavanja javljaju novi gradovi u opadanju (od Priboja i Prijepolja na jugozapadu do Bora, Majdanpeka, Kladova, Knjaževca i Dimitrograd na istoku).

Decenije migracija iz manjih gradova ka vodećim regionalnim centrima (Beograd, Novi Sad, Niš i Kragujevac), iscrpile su populacioni potencijal i

pokrenule proces starenja stanovništva pre svega u populaciono manjim gradovima, što je prirodnu komponentu učinilo dominantnim faktorom urbanog opadanja u 21. veku. Poslednji međupopisni period 2011-2022. ukazuje da je od 143 grada u opadanju, čak 100 gradova opadalo usled negativnog prirodnog priraštaja (RZS, 2022). U kontekstu determinisanih gradova u opadanju, uočava se da je u sva tri tipa (blago, umereno i snažno urbano opadanje) glavni faktor opadanja negativni prirodni priraštaj, s tim da su vrednosti prirodnog priraštaja niže u gradovima sa snažnim opadanjem (npr. Kuršumlijska Banja -43,4%, Bogovina -17,7%, Čoka -12,8%). Izuzetke čine pojedina gradska naselja (npr. Leskovac, Vranje, Kraljevo, Ivanjica, Prijepolje, Nova Varoš, Gornji Milanovac, Ljig i dr.) u kojima je iseljavanje još uvek značajan faktor opadanja populacije. Slabljenje (pozitivnog) uticaja migracione komponente, te jačanje prirodne (negativne), uočava se i kod regionalnih centara (Niš, Kragujevac, Pančevo, Smederevo, Subotica, Čačak itd.), koji su do skoro rasli usled doseljavanja stanovništva. Međutim, iako pojedini centri i dalje beleže pozitivan migracioni saldo (npr. Niš, Kragujevac, Pančevo), smanjenjem intenziteta doseljavanja, zbog negativnog prirodnog priraštaja i pomenuti gradovi su ušli u negativnu fazu razvoja i pripadaju grupi gradova sa blagim opadanjem.

ZAKLJUČAK

Populaciona dinamika gradskih naselja, odnosno trajektorija urbane populacije na prostoru Srbije u periodu 1961. do 2022. godine prikazuje usmerenost ka procesu urbanog opadanja koji ima višedecenijske korene. Pojava prvih gradova u opadanju datira iz perioda 1960-ih i 1970-ih godina prošlog veka, premda je njihov broj tada bio zanemarljivo mali. Od perioda 1990-ih dotadašnji „tragovi“ urbanog opadanja postaju sve vidljiviji, i od tada se zapaža kontinuirano prostorno širenje broja gradova u opadanju, kao i povećanje intenziteta opadanja urbane populacije. Kao rezultat kontinuirane evolucije trajektorije urbane populacije usmerene ka opadanju, na prelazu iz 20. u 21. vek broj gradova u opadanju se duplirao (1991-2002 - 37,1%).

Na početku novog milenijuma trajektorija urbane populacije u Srbiji dobija novu dimenziju. Dok gradovi koji su u porastu postaju, poput senke, retka pojava u mreži urbanih centara, u većini se beleži smanjenje, te gradovi u opadanju ne zaobilaze ni jedan deo države (2002-2011 - 63,9%). Neumoljiva negativna populaciona dinamika sve više produbljuje prostorno-demografski jaz, te dovodi do intenziviranja dinamike urbanog opadanja, čiji je obuhvat dostigao velikih 86,2% gradskih naselja. Stoga, ova pojava postaje urbana realnost Srbije 21-og veka.

Sagledavanjem glavnih demografskih trendova urbanog prostora Srbije praćenjem kretanja prosečnih godišnjih stopa promene urbanog stanovništva bilo je moguće izdvojiti četiri trajektorije urbane populacije – urbani porast, stagnaciju, potencijalno opadanje i urbano opadanje. Ako izuzmemo Beograd i Novi Sad, populaciono, ekonomski i funkcionalno najznačajnije centre u Srbiji, kao i gradska naselja u njihovoj neposrednoj blizini, skoro tri četvrtine urbanih naselja se nalazi u procesu urbanog opadanja. Širenje i intenziviranje dinamike opadanja uslovljeno je određenim prostorno-ekonomskim i drugim faktorima. Shodno dinamici opadanja urbane populacije determinisani su gradovi sa blagim, umerenim, odnosno snažnim urbanim opadanjem sa demografskog aspekta. Slično prethodnim istraživanjima (Živanović et al., 2021; Antonić, 2022; Djurkin et al., 2021; Djurkin et al., 2023; Miljanović et al., 2023), dobijeni rezultati ukazuju da su najviše pogođeni gradovi u blizini državne granice, manje pristupačnim delovima zemlje, saobraćajno izolovaniji, udaljeni od regionalnih centara, nedovoljno funkcionalno razvijeni, ili ih odlikuje manji broj stanovnika i urušena urbana ekonomija i zaostalost. Ipak, dobijeni rezultati ukazuju i na složenost i isprepletenost niza navedenih faktora, pri čemu intenzitet urbanog opadanja u svim izdvojenim grupama (gradovi sa blagim, umerenim i snažnim opadanjem) predstavlja kolaž lokalnih i regionalnih

specifičnosti. Raznolikost gradova u Srbiji, te njihova specifičnost reagovanja i prilagođavanja promenama zahteva regionalni pristup proučavanju.

Urađene projekcije stanovništva na nivou oblasti u Srbiji predviđaju dugogodišnje negativne demografske tendencije, dok se opadanje populacije manje od republičkog proseka očekuje samo u Beogradskoj oblasti i onim čija su središta najveći gradski centri - Novi Sad, Niš, Subotica i Kragujevac (Nikitović, 2019). S obzirom na demografske okolnosti i rastući jaz između „neopadajuće“ Srbije i one zahvaćene vrtlogom opadanja, kao i urađene projekcije, može se pretpostaviti da ćemo se i ubuduće suočavati sa urbanim ostrvima rasta u moru opadanja. Međutim, rezultati rada pokazuju da se već sada i neki od najvećih gradskih centara (Subotica, Kragujevac, Niš) nalaze u fazi opadanja, stoga se se javlja sumnja da li je urbano opadanje neizbežna sudbina svih gradova?

Za razliku od mnogih drugih zemalja, pitanje urbanog opadanja u Srbiji u velikoj meri je neprepoznato u javnosti. U nekim od najznačajnijih planskih dokumenata i strategija razvoja, sa akcentom na demografske aspekte razvoja (npr. Prostorni plan Republike Srbije 2021–2035. godine, Strategija održivog i integralnog urbanog razvoja Republike Srbije do 2030. godine, Strategija podsticanja rađanja, Strategija o ekonomskim migracijama za period 2021–2027. godine itd.) opadanje stanovništva i sa tim povezani demografski problemi (npr. emigracija, starenje, negativne stope fertiliteta itd.), i predložena rešenja, mahom se donose za teritoriju čitave države (Ministarstvo za brigu o porodici i demografiju, 2018; Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, 2010; Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture, 2018, 2021). U Prostornom planu Republike Srbije 2021–2035. godine navodi se izražena neravnomernost urbanih centara na teritoriji Srbije, izrazita disproporcije u njihovoj demografskoj veličini i potencijalu, i ističe značaj revitalizacije manjih i srednjih urbanih centara (Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture, 2021). Međutim, osim preporuka za sagledavanje demografskih izazova kroz prizmu regionalnog pristupa, zarad postizanja ravnomernijeg prostornog razmeštaja stanovništva (Војковић и др., 2022), fenomen urbanog opadanja nije u adekvatnoj meri razmatran. S obzirom na trajektoriju urbane populacije usmerenu ka opadanju, višedecenijske niske stope nataliteta, visoku stopu emigracije i broj gradova u opadanju, dobijeni rezultati značajni su kao polazna tačka za formulisanje odgovarajućih politika urbanog razvoja, demografskih politika i strategija upravljanja različitim tipovima gradova u opadanju sa demografskog aspekta. Buduća istraživanja biće usmerena na preciznije i sveobuhvatnije utvrđivanje faktora diferencijacije gradova u opadanju (modelovanje ekonomskih, društvenih, funkcionalnih i drugih faktora) u cilju jasnijeg rasvetljavanja razlika u intenzitetu urbanog opadanja.

LITERATURA

- Antonić, B. (2022). Poglavlje 8: Urbani i prostorni aspekt depopulacije u Srbiji. U: Vuković, D. (Urd.), *Nacionalni izveštaj o ljudskom razvoju – Srbija 2022 - Ljudski razvoj kao odgovor na demografske promene* UNDP, Srbija, 179-204.
- Audirac, I. (2014). Shrinking cities in Latin America An oxymoron? In: Richardson, H. & Woon Nam, Ch. (Eds.), *Shrinking Cities, A global perspective, Regions and Cities series*, Regional Studies Association: Taylor and Francis, 28-46.
- Barreira, A. P., Agapito, D., Panagopoulos, T. & Guimarães, M. H. (2017). Exploring residential satisfaction in shrinking cities: A decision-tree approach. *Urban Research and Practice*, 10(2), 156–177. <https://doi.org/10.1080/17535069.2016.1179784>
- Beauregard, R. A. (1993). Representing Urban Decline: Postwar Cities as Narrative Objects. *Urban Affairs Quarterly*, 29(2), 187-202.
- Beauregard, R.A. (2009). Urban population loss in historical perspective: United States, 1820–2000. *Environment and Planning A*, 41(3), 514–528. <https://doi.org/10.1068/a40139a>
- Bontje, M. (2004). Facing the challenge of shrinking cities in East Germany: The case of Leipzig. *GeoJournal*, 61, 13–21.
- Bontje, M. & Musterd, S. (2012). Understanding shrinkage in European cities. *Built Environment*, 38(2), 153–161. <https://doi.org/10.2148/benv.38.2.153>
- Chen, T., Hui, E., Tu, Y. W. & Lang, W. (2021). Growth or Shrinkage? Discovering the development pattern and planning strategies for cross-border areas in China. *Journal of Urban Planning and Development*, 147 (4). [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)UP.1943-5444.0000761](https://doi.org/10.1061/(ASCE)UP.1943-5444.0000761)
- Cox, W. (2014). International shrinking cities Analysis, classification, and prospects. In: Richardson, H. & Woon Nam, Ch. (Eds), *Shrinking Cities, A global perspective, Regions and Cities series*, Regional Studies Association: Taylor and Francis, 11-27.
- Cunningham-Sabot, E., Audirac, I., Fol, S. & Martinez-Fernandez, C. (2013). Theoretical Approaches of “Shrinking Cities”. In: Pallagst, K., Wiechmann, T. & Martinez-Fernandez, C. (Eds.); *Shrinking Cities, International Perspectives and Policy Implementations*, New York: Routledge, 1-37.
- Djurkin, D., Antić, M. & Budović, A. (2021). Demographic and economic aspects of urban shrinkage in Serbia – Typology and regional differentiation. *Bulletin of the Serbian Geographical Society*, 101(2), 43–78. <https://doi.org/10.2298/GSGD2102043D>
- Djurkin, D., Antić, M. & Djordjević, D.Ž. (2023). Demographic Aspects of Urban Shrinkage in Serbia: Trajectory, Variety, and Drivers of Shrinking Cities. *Sustainability*, 15, 15961. <https://doi.org/10.3390/su152215961>

- Ganapati, S. (2014). The paradox of shrinking cities in India. In: Richardson, H. & Woon Nam, Ch. (Eds) *Shrinking Cities, A global perspective, Regions and Cities series*, Regional Studies Association: Taylor and Francis, 169-181.
- Großmann, K., Bontje., M., Haase A. & Mykhenko, V. (2013). Shrinking Cities: Notes for the further research agenda. *Cities*, 35, 221-225. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2013.07.007>
- Großmann, K., Haase, A., Rink, D. & Steinführer, A. (2008). *Urban Shrinkage in East Central Europe? Benefits and Limits of a Cross-National Transfer of research Approaches*. Instytut Zachodni, Poznań, Poland.
- Haase, A., Bernt, M., Großmann, K., Mykhnenko, V. & Rink, D. (2016b). Varieties of shrinkage in European cities. *European Urban and Regional Studies*, 23(1), 86-102. <https://doi.org/10.1177/0969776413481985>
- Haase, A., Rink, D., Grossmann, K., Bernt, M. & Mykhnenko, V. (2014). Conceptualizing urban shrinkage. *Environment and Planning A*, 46(7), 1519-1534. <https://doi.org/10.1068/a46269>
- Haase, A., Rink, D., & Grossman, K. (2016a). Shrinking cities in post-socialist Europe: what can we learn from their analysis for theory building today? *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 98(4), 305–319. <https://doi.org/10.1111/geob.12106>
- Haase, A., Nelle, A. & Mallach, A. (2017). Representing urban shrinkage — The importance of discourse as a frame for understanding conditions and policy. *Cities*, 69, 95-101. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2016.09.007>
- Hattori, K., Kaido, K. & Matsuyuki, M. (2017). The development of urban shrinkage discourse and policy response in Japan. *Cities*, 69, 124–132. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2017.02.011>
- He, S. (2014). When growth grinds to a halt: population and economic development of resource-depleted cities in China. In: Richardson, H. & Woon Nam, Ch. (Eds.), *Shrinking Cities, A global perspective, Regions and Cities series*, Regional Studies Association: Taylor and Francis, 152-168.
- Heider, B. (2019). What drives urban population growth and shrinkage in postsocialist East Germany?. *Growth and Change*, 50(4), 1460-1486. <https://doi.org/10.1111/grow.12337>
- Hoekveld, J. J. (2012). Time-space relations and the differences between shrinking regions. *Built Environment*, 38(2), 179-195. <https://doi.org/10.2148/benv.38.2.179>
- Hollander, J. B. (2011). Can a city successfully shrink? Evidence from survey data on neighborhood quality. *Urban Affairs Review*, 47(1), 129-141.
- Martinez-Fernandez, C., Audirac, I., Fol, S. & Cunningham-Sabot, E. (2012). Shrinking cities: urban challenges of globalization. *International Journal of Urban and Regional Research*, 36(2), 213-225. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2011.01092.x>

- Martinez-Fernandez, C., Weyman, T., Fol, S., Audirac, I., Cunningham-Sabot, E., Wiechmann, T. & Yahagi, H. (2016). Shrinking cities in Australia, Japan, Europe and the USA: From a global process to local policy responses. *Progress in Planning*, 105, 1-48. <https://doi.org/10.1016/j.progress.2014.10.001>
- Martinez-Fernandez, C. & Wu, C. (2009). Shrinking Cities: A global overview and concerns about Australian mining cities cases, In: Pallagst, K. et al. (Eds.), *The Future of Shrinking Cities: Problems, Patterns and Strategies of Urban Transformation in a Global Context* Centre for Global Metropolitan Studies, Institute of Urban and Regional Development; 29-36.
- Miljanović, D., Vuksanović-Macura, Z. & Doljak, D. (2023). Rethinking the spatial transformation of postsocialist cities: Shrinking, sprawling or densifying. *Cities*, 140, 104443. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2023.104443>
- Ministarstvo za brigu o porodici i demografiju RS (2018). Strategija podsticanja rađanja. Beograd: Ministarstvo za brigu o porodici i demografiju.
- Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања РС (2010). Стратегија о економским миграцијама Републике Србије за период 2021-2027. година. Београд: Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања.
- Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture RS (2018). Strategija održivog i integralnog urbanog razvoja Republike Srbije do 2030. godine. Beograd: Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture.
- Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре РС (2021). Просторни план Републике Србије од 2021. до 2035. године. Београд: Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре.
- Musterd, S. (2013). A Conceptual Framework for Shrinking Cities Research. In *Proceedings of the Shrinking Cities in Europe. Proceedings of Final Conference of the COST Action "Cities Regrowing Smaller" (CIRES)*, Zeche Zollverein, Essen, Germany, 12–13 September 2013.
- Mykhnenko, V. & Turok, I. (2008). East European cities- patterns of growth and decline, 1960-2005. *International Planning Studies*, 13(4), 311-342.
- Nikitović, V. (2019). *U susret regionalnoj depopulaciji u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Oswalt, P. (2005). *Shrinking Cities: Volume 1: International Research*. Hatje Kantz Verlag, Germany.
- Oswalt, P. & Rieniets, T. (2006). *Global context. Shrinking Cities*. Hatje Kantz Verlag, Germany.
- Pallagst, K. (2009). Shrinking cities in the United States of America: Three cases, three planning stories. In *The future of shrinking cities: problems, patterns and strategies of urban transformation in a global context* Pallagst, K., Aber, J.; Audirac, I.; Cunningham-Sabot, E.; Fol, S.; Martinez-Fernandez, C.; Moraes, S.; Mulligan,

- H.; Vargas-Hernandez, J.; Weichmann, T.; Wu, T.; Rich, J. Eds.; University of California, Berkeley, USA; 81-89.
- Rieniets, T. (2009). Shrinking Cities: Causes and Effects of Urban Population Losses in the Twentieth Century. *Nature and Culture*, 4(3), 231-254.
- Rink, D., Couch, C., Haase, A., Krzysztofik, R., Nadolu, B. & Rumpe, P. (2014). The governance of urban shrinkage in cities of post-socialist Europe: policies, strategies and actors. *Urban Research & Practice*, 7(3), 258-277. <https://doi.org/10.1080/17535069.2014.966511>
- Rumpel, P. & Slach, O. (2014). Shrinking cities in Central Europe. In: Herrschel, T.; Dostál, P.; Raška, P.; & Koutský, J. (Eds.), *Transitions in regional science – regions in transitions: Regional research in Central Europe* Wolters Kluwer, Netherlands; 142-155.
- P3C (2022). *Природно кретање становништва у Републици Србији*, подаци по насељима – специјална обрада. Београд: Републички завод за статистику.
- P3C (2024). *Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, 2011 и 2022. године*. Београд: Републички завод за статистику.
- Schilling, J. & Logan, J. (2008). Greening the Rust Belt: A green infrastructure model for right sizing America's shrinking cities. *Journal of the American Planning Association*, 74(4), 451-466.
- Song, Y., He, W. & Zeng, J. (2023). Exploration of Spatio-Temporal Evolution and Threshold Effect of Shrinking Cities. *Land*, 12, 1474. <https://doi.org/10.3390/land12071474>
- Steinführer, A. & Haase, A. (2007). Demographic Change as a Future Challenge for Cities in East Central Europe. *Geografiska Annaler B*, 89(2), 183-195.
- Stryjakiewicz, T. & Jaroszevska, E. (2016). The process of shrinkage as a challenge to urban governance. *Quaestiones Geographicae*, 35(2), 27-37. <https://doi.org/10.1515/quageo-2016-0013>
- Sun, Y., Jiao, L., Guo, Y. & Xu, Z. (2024). Recognizing urban shrinkage and growth patterns from a global perspective. *Applied Geography*, 166, 103247. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2024.103247>
- Szafrańska, E., Coudroy de Lille, L. & Kazimierczak, J. (2019). Urban shrinkage and housing in a post-socialist city: relationship between the demographic evolution and housing development in Łódź, Poland. *Journal of Housing and the Built Environment*, 34, 441-464. <https://doi.org/10.1007/s10901-018-9633-2>
- Turok, I. & Mykhnenko, V. (2007). The trajectory of European cities, 1960-2005. *Cities*, 24(3), 165-182.
- Turok, I. & Mykhnenko, V. (2008). Resurgent European cities? *Urban Research and Practice*, 1(1), 54-77.
- Un-Habitat (2008). *State of the World's Cities 2008/9: Harmonious Cities* Routledge.

- United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2022). *World Population Prospects 2022: Summary of Results*. UN DESA/POP/2022/TR/NO. United Nations: New York.
- Vojković, G., Živanović, Z. & Magdalenić, I. (2018). Prostorno-demografski disbalansi kao izazov populacionim politikama. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 167(3), 663-672.
- Војковић, Г., и др (2022). *Становништво Србије – како управљати демографским изазовима*. Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
- Wolff, M. (2010). Urban shrinkage in Europe – benefits and limits of an indicator-based analysis. Working paper 2010-06, Dresden University of Technology.
- Wiechmann, T. & Wolff, M. (2013). Urban shrinkage in a spatial perspective– operationalization of shrinking cities in Europe 1990–2010. Proceedings of AESOP-ACSP 5th Joint Congress 2013: Planning for Resilient Cities and Regions, University College Dublin, Ireland, 15-19th July 2013; 932.
- Wolff, M., Haase, A., Haase, D. & Kabisch, N. (2017). The impact of urban regrowth on the built environment. *Urban Studies*, 9/2017, 1-18. <https://doi.org/10.1177/0042098016658231>
- Wolff, M. (2018). *Uneven urban dynamics - The role of urban shrinkage and regrowth in Europe*. Phd Thesis. Dortmund: School of Spatial Planning, TU Dortmund University.
- Živanović, Z., Tošić, B., Nikolić, T., Samardžić, I., Dabović, T. & Jeftić, M. (2021). Urban Shrinkage in Serbia: the Domination of Economic Over Environmental Causes. *Fresenius Environmental Bulletin*, 30(12), 13437-13452.

THE URBAN REALITY OF SERBIA AT THE BEGINNING OF THE 21st CENTURY – DEMOGRAPHIC ASPECT

Danica ĐURKIN

SUMMARY

The development and transformation of urban areas result from several geospace elements, including demographic, economic, social, infrastructural, functional, ecological, etc. The complex and synchronized effect of these elements reflects differently and leads to differences in urban dynamics and varieties of cities according to the trajectory, dynamics, and intensity of urban development. In the late 20th and early 21st century urban shrinkage has spread from developed to developing countries. Despite the world's population growth, this „silent” process has become a universal phenomenon, affecting countries across the globe, including Serbia.

The trajectory of urban development on the territory of Serbia from 1961 to 2022 shows the direction towards urban shrinkage, which has roots for several decades. The appearance of the first shrinking cities dates back to the 1960s and 1970s of the last century, although their number was negligibly small then. Since the 1990s, the previous „traces“ of urban decline have become increasingly visible. Since then, a continuous decline in the urban population, the spatial expansion of the number of cities in decline, and the intensification of the process of urban population reduction have been observed. As a result of the continuous evolution of the urban population's trajectory towards decline, at the turn of the 20th to the 21st century, the number of cities in decline doubled (1991-2002 - 37.1%).

At the beginning of the new millennium, the trajectory of the urban population in Serbia takes on a new dimension. While growing cities are becoming, like shadows, a rare phenomenon in the network of urban centers, most are decreasing, and shrinking cities do not bypass any part of the country (2002-2011 - 63.9%). The inevitable negative demographic trends deepen the spatial-demographic gap and intensify the dynamics of urban shrinkage, which has reached 86.2% of urban settlements. Therefore, this phenomenon is becoming the urban reality of Serbia in the 21st century.

By looking at the main demographic trends of the urban area of Serbia and monitoring the average annual rate of change of the urban population, it was possible to distinguish four trajectories of urban development - urban growth, stagnation, potential shrinkage and urban shrinkage. If we exclude Belgrade and Novi Sad, populationally, economically, and functionally the most important centers in Serbia and urban settlements in their immediate vicinity, almost three-quarters of urban settlements are shrinking. Certain spatial-economic and other factors permeate the spread and intensification of the dynamics of shrinkage. The dynamics of urban population decline determine cities with mild, moderate and strong urban shrinkage. Based on previous research (Živanović et al., 2021; Antonić, 2022; Djurkin et al., 2021; Djurkin et al., 2023; Miljanović et al., 2023), these results show that the most affected cities are near the state border, less accessible parts of the country, more traffic-isolated, far from regional centers, insufficiently functionally developed, or characterized by a smaller population and a collapsed urban economy and backwardness. Our findings, however, also reveal

the complex nature of urban shrinkage in Serbia. The shrinkage intensity in all groups (cities with mild, moderate, and strong shrinkage) represents a collage of local and regional specificities. Thus, the diversity of Serbian cities requires a regional approach to study.

Given the demographic circumstances and the growing gap between „non-shrinking“ and shrinking Serbia, the question arises whether urban shrinkage is the inevitable fate of all cities and whether we will still face urban islands of growth in the shrinking sea in the future?

Compared to many other countries, the issue of urban shrinkage in Serbia is mainly unrecognized by the public. Some of the most significant planning documents and development strategies, with an emphasis on demographic aspects of development (e.g. Spatial Plan of the Republic of Serbia 2021-2035, Strategy for Sustainable and Integral Urban Development of the Republic of Serbia until 2030, Strategy for Encouraging Birth, Strategy on economic migrations for the period 2021–2027, etc.) do not recognize the phenomenon of urban shrinkage, but the population decline and related demographic problems (such as emigration, aging, negative fertility rates, etc.), the proposed steps in the solution mostly bring for the territory of the entire country (Ministry of Family Care and Demography, 2018; Ministry of Labour, Employment, Veterans and Social Affairs, 2010; Ministry of Construction, Transport and Infrastructure, 2018 and 2021). Considering the trajectory of the urban population directed towards shrinkage, multi-decade low birth rates, high emigration rate, and the number of shrinking cities, the obtained results are significant as a starting point for the formulation of appropriate urban development policies, demographic policies, and management strategies for different types of shrinking cities from demographic aspect. Future research will be aimed at a more precise and comprehensive determination of the factors differentiating shrinking cities (modeling of economic, social, functional, and other factors) to shed more light on the differences in the intensity of urban shrinkage.

Key words: urban shrinkage, urban population, Serbia

demografija.gef.bg.ac.rs

UNIVERZITET U BEOGRADU
GEOGRAFSKI FAKULTET

www.gef.bg.ac.rs

demografija.gef.bg.ac.rs

ISSN 1820-4244

9 771820 424000 ▶